

Figură de prim ordin a logicii și filozofiei secolului XX, lordul Bertrand Russell (1872–1970) a fost totodată un autor prolific și în probleme de interes pentru publicul larg: religia, organizația socială, relațiile internaționale, războiul și pacea, educația, etica, influența științei asupra vieții sociale etc. În toate aceste chestiuni a exprimat o gândire originală și viguroasă, adesea în răspăr cu mentalitățile dominante și stârnind nu o dată nemulțumiri și reacții adverse din partea autorităților. Izbucnirea Primului Război Mondial i-a dat ocazia să-și manifeste antimilitarismul și pacifismul; drept consecință, și-a pierdut în 1916 postul de la Cambridge și a fost condamnat în 1918 la șase luni de închisoare. Democrat, individualist și liberal, Russell a împărtășit vederile socialiștilor englezi, dar a criticat bolșevismul după o călătorie în Rusia, întreprinsă în 1920. Până la sfârșitul vieții n-a încetat să fie un adversar al oricărei forme de dictatură și un luptător pentru cauza păcii, opunându-se utilizării militare a energiei nucleare sau denunțând pericolele naționalismului. În 1950 i-a fost decernat Premiul Nobel pentru literatură, „drept recunoaștere a activității sale scriitoricești variate și de mare importanță, prin care apără idealurile umaniste și libertatea de gândire“. Lucrări ale lui Bertrand Russell apărute la Humanitas: *Istoria filozofiei occidentale* (2005), *În căutarea fericirii* (2011), *Cunoașterea lumii exterioare* (2013), *Credințele mele* (2014), *Eseuri sceptice* (2015), *Autobiografia lui Bertrand Russell* (2018).

CUPRINS

<i>Introducere</i>	7
<i>Prefață</i>	19
1. Filozofie și politică	21
2. Filozofie pentru profani	46
3. Viitorul omenirii	61
4. Motivele nemărturisite ale filozofiei	74
5. Virtutea superioară a celor asupriți	89
6. A fi în pas cu vremea	97
7. Spicuri din mormanul de deșeuri intelectuale	104
8. Funcțiile unui dascăl	155
9. Idei care au ajutat omenirea	169
10. Idei care au dăunat omenirii	195
11. Bărbați de seamă pe care i-am cunoscut	220
12. Necrolog (1937)	228

PREFAȚĂ

Cele mai multe dintre eseurile care urmează, scrise la momente diferite în ultimii cincisprezece ani, își propun să combată într-un fel sau altul extinderea dogmatismului, fie de dreapta, fie de stânga, care a caracterizat până acum tragicul nostru veac. Acest scop serios este cel care le inspiră, chiar dacă ele par uneori ușuratece; cei care sunt solemn și pompoși nu pot fi înfrunțați cu succes dacă adoptăm o atitudine încă și mai solemnă și mai pompoasă.

Un cuvânt cu privire la titlu. În prefața la cartea mea *Cunoașterea umană* am spus că nu scriu doar pentru filozofii de profesie și că „filozofia în înțeles propriu-zis se ocupă de chestiuni care sunt de interes pentru publicul cultivat general“. Recenzenții mi-au cerut socoteală, spunând că unele părți ale cărții li s-au părut dificile și dând de înțeles că i-am indus în eroare pe cumpărători prin cuvintele mele. Nu vreau să mă expun din nou acestei acuzații; ca atare, voi mărturisi că sunt câteva fraze în volumul de față pe care niște copii de zece ani neobișnuit de nătângi le-ar putea socoti puțin cam încurcate. Din acest motiv, nu susțin că eseurile sunt populare; iar dacă nu sunt populare, atunci sunt „nepopulare“*.

BERTRAND RUSSELL

* În orig. *unpopular*. Titlul original al volumului este *Unpopular Essays* (n. red.).

FILOZOFIE ȘI POLITICĂ

Britanicii se disting printre națiunile Europei moderne pe de o parte prin calitatea remarcabilă a filozofilor, iar pe de alta prin disprețul pe care-l arată filozofiei. În ambele privințe vădesc o judecată sagace. Dar disprețul față de filozofie, dacă e dus până la punctul în care devine sistematic, este el însuși o filozofie; este filozofia care în America se cheamă instrumentalism. Eu voi sugera că filozofia, dacă e de proastă calitate, se poate dovedi dăunătoare și, ca atare, merită genul de respect negativ pe care-l nutrim față de trăsnet și față de tigri. Cât privește respectul pozitiv pe care s-ar putea să-l datorăm filozofiei „bune“, aceasta e o întrebare pe care o voi lăsa pentru moment deschisă.

Legătura filozofiei cu politica, de care mă ocup în prelegerea de față, a fost mai puțin evidentă în Marea Britanie decât în țările de pe Continent. Vorbind în mare, empirismul are legături cu liberalismul, dar Hume a fost un conservator; ceea ce filozofii numesc „idealism“ are, în general, o legătură similară cu conservatorismul, dar T.H. Green a fost un liberal. Pe Continent, distincțiile erau mai tranșante și exista o mai mare disponibilitate de a accepta sau repudia un grup de doctrine în întregul lor, fără o examinare critică a fiecărei părți componente.

În majoritatea țărilor civilizate și în mai toate epocile, filozofia a fost un domeniu în care autoritățile aveau o opinie oficială și, exceptând locurile în care precum-pănește democrația liberală, lucrurile stau așa și în prezent. Biserica Catolică este legată de filozofia lui Toma din Aquino, iar guvernările sovietici de cea a lui Marx. Naziștii au susținut idealismul german, dar fără a preciza cu claritate gradul de adeziune convenit lui Kant, Fichte sau Hegel. Catolicii, comuniștii și naziștii consideră cu toții că vederile lor în materie de politică practică stau în strânsă legătură cu vederile lor din sfera filozofiei teoretice. Liberalismul democratic, în succesele sale timpurii, avea legătură cu filozofia empiristă dezvoltată de Locke. Vreau să examinez relația dintre filozofii și sistemele politice așa cum a existat în fapt și să investighez în ce măsură este ea o relație logică valabilă, și în ce măsură, chiar dacă nu este de natură logică, posedă un fel de necesitate psihologică. În măsura în care există oricare din aceste feluri de relație, filozofia unui om prezintă importanță practică, iar o filozofie dominantă ar putea să aibă o adâncă legătură cu fericirea sau nefericirea unor mari părți din omenire.

Cuvântul „filozofie“ se numără printre cele al căror înțeles nu este nicidecum univoc. Asemeni cuvântului „religie“, el are un înțeles când este folosit pentru a descrie anumite componente ale culturilor istorice, și un altul când este folosit pentru a desemna un studiu sau o atitudine mentală care în prezent sunt considerate dezirabile. Filozofia, așa cum este cultivată în universitățile din lumea occidentală democratică, face parte, cel puțin ca intenție, din strădania de cunoaștere, năzuind la același gen de detașare precum aceea din știință și

necerându-i-se de către autorități să ajungă la concluzii convenabile guvernanților. Mulți dintre profesorii de filozofie ar repudia nu doar intenția de a influența atitudinile politice ale studenților lor, ci și ideea că filozofii ar trebui să insufle virtuți. Astfel de preocupări, ar spune ei, au la fel de puțin de-a face cu filozoful ca și cu fizicianul sau chimistul. Cunoașterea, ar spune ei, ar trebui să constituie singurul obiectiv al învățământului universitar, iar virtutea să fie lăsată în seama părinților, institutorilor și Bisericii.

Dar această viziune asupra filozofiei, față de care eu nutresc multă simpatie, este foarte modernă și constituie chiar și în lumea modernă o excepție. Există în schimb o viziune total diferită, care a precumpănit din Antichitate încoace și căreia filozofia îi datorează importanța socială și politică pe care o are.

Filozofia, în acest sens obișnuit din punct de vedere istoric, a rezultat din încercarea de a înfăptui o sinteză între știință și religie sau, poate mai exact spus, de a combina o doctrină privitoare la natura universului și locul omului în el cu o etică practică menită să întipărească cel mai bun mod de viață posibil. Filozofia se distingea de religie prin faptul că, nominal cel puțin, nu făcea apel la autoritate sau tradiție; iar de știință se distingea prin faptul că o parte esențială a menirii sale era de a le spune oamenilor cum să trăiască. Teoriile ei cosmologice și etice se aflau în strânse legături reciproce: uneori motivele etice influențau vederile filozofului despre natura universului, alteori vederile lui despre univers îl duceau la anumite concluzii etice. Iar la majoritatea filozofilor opiniile etice aveau implicații politice: unii exaltau democrația, alții oligarhia; unii puneau preț

pe libertate, alții pe disciplină. Aproape toate tipurile de filozofie au fost inventate de greci, iar unele dintre controversele de astăzi erau dezbătute cu vigoare încă printre presocratici.

Problema fundamentală a eticii și politicii este aceea de a găsi o cale de împăcare între nevoile vieții sociale și caracterul imperios al dorințelor individuale. Această împăcare se realiza, în măsura în care se realiza, prin diferite mijloace. Acolo unde există cârmuire, legislația penală poate fi folosită pentru a împiedica acțiunile antisociale ale celor care nu aparțin cârmuirii, iar religia poate veni în sprijinul legilor, predicând că nesupunerea constituie o impietate. Acolo unde există un cler îndeajuns de influent pentru a impune codul său moral guvernanților, chiar și aceștia devin într-o anumită măsură obedienți față de lege. Exemple de acest fel se găsesc din belșug în Vechiul Testament și în istoria Evului Mediu. Regii care cred cu sinceritate în cârmuirea divină a lumii și în sistemul de recompense și pedepse din viața de apoi nu se simt atotputernici și liberi să păcătuiască fără riscul de a fi pedepsiți. Acest sentiment este exprimat de către rege în *Hamlet* atunci când opune inflexibilitatea justiției divine obedienței judecătorilor pământești față de puterea regală.

Filozofii, când abordau problema menținerii coerenței sociale, căutau soluții care erau dependente de dogmă într-un mod mai puțin evident decât cele oferite de religiile oficiale. Cel mai adesea filozofia era o reacție împotriva scepticismului; ea apărea în epoci în care autoritatea nu se mai dovedea suficientă pentru a genera minimum de credință necesar din punct de vedere social, astfel încât trebuiau inventate argumente nominal raționale

care să conducă la același rezultat. Acest motiv a făcut ca majoritatea filozofilor, atât vechi, cât și moderne, să fie marcate de o profundă nesinceritate. A dăinuit o teamă, deseori inconștientă, că gândirea clară riscă să ducă la anarhie, teamă care-i făcea pe filozofi să se ascundă în cețuri de sofistică și obscuritate.

Au existat, de bună seamă, și excepții, cele mai notabile fiind Protagoras în Antichitate și Hume în epoca modernă. Ca urmare a scepticismului, amândoi au fost conservatori din punct de vedere politic. Protagoras spunea că nu știe dacă zeii există, dar era de părere că, în orice caz, ei trebuie venerați. Filozofia, considera el, nu avea de oferit nici o învățătură edificatoare, iar pentru supraviețuirea moralei trebuie să ne bazuim pe stupiditatea majorității oamenilor și pe disponibilitatea lor de a crede ceea ce au fost învățați să creadă. De unde ar rezulta că nu trebuie făcut nimic pentru a slăbi priza tradiției asupra celor mulți.

Până la un punct, același lucru poate fi spus și despre Hume. După ce își formulează concluziile sceptice, despre care admite că nu pot constitui pentru oameni un ghid în viață, el formulează un sfat practic care, dacă i s-ar da curs, ar face ca nimeni să nu-l citească. „Doar nepăsarea și neluarea în seamă“, spune el, „ne pot oferi un leac. Drept care, mă bizui întru totul pe ele“. Hume nu explică, în acest context, motivele opțiunii sale conservatoare, dar este evident că „nepăsarea și neluarea în seamă“, care pot favoriza resemnarea cu statu-quo-ul, nu pot prin ele însele să facă pe cineva să propună un proiect de reformă sau altul.

Hobbes, deși mai puțin sceptic decât Hume, era la fel de convins că guvernământul nu este de obârșie divină,

și a ajuns și el, urmând calea necredinței, să susțină un conservatorism extrem. Lui Protagoras i-a dat „replica“ Platon, iar lui Hume – Kant și Hegel. În ambele cazuri lumea filozofică a scos un suspin de ușurare și s-a abținut să examineze în mod prea scrupulos temeinicia intelectuală a „replicii“, care în fiecare din cele două cazuri a avut consecințe deopotrivă politice și teoretice, cu toate că, în cazul „replicii“ date lui Hume, consecințele *politice* au fost dezvoltate nu de liberalul Kant, ci de reacționarul Hegel.

Scepticii radicali de felul lui Protagoras și Hume nu au fost niciodată influenți și au servit în principal drept sperietori bune de folosit de către reacționari spre a-i face pe oameni ca, de frică, să îmbrățișeze un dogmatism irațional. Adversarii cu adevărat puternici împotriva cărora au trebuit să lupte Platon și Hegel nu au fost însă scepticii, ci empiriștii – în primul caz Democrit, iar în cel de-al doilea, Locke. În ambele cazuri, empirismul era asociat cu democrația și cu o etică mai mult sau mai puțin utilitaristă. În ambele, noua filozofie a reușit să se prezinte ca fiind mai nobilă și mai profundă decât filozofia banalului simț comun pe care urma să o înlocuiască. Și tot în ambele cazuri, în numele a tot ce este mai sublim, noua filozofie s-a făcut campioana nedreptății, a cruzimii și a împotrivirii la progres. În cazul lui Hegel, lucrul acesta a ajuns, mai mult sau mai puțin, să fie recunoscut; în cazul lui Platon, este considerat încă paradoxal, deși a fost documentat în chip strălucit într-o carte recentă scrisă de dr. K.R. Popper.¹

1. *Societatea deschisă și dușmanii ei*. Și eu am susținut aceeași teză în cartea *Istoria filozofiei occidentale*.

De la Diogenes Laertios aflăm că Platon a exprimat părerea că toate cărțile lui Democrit ar trebui arse. Dorința i s-a împlinit în așa măsură, încât nici una dintre scrierile lui Democrit n-a supraviețuit. În dialogurile sale, Platon nu-l menționează niciodată; Aristotel prezintă câte ceva din doctrinele lui; Epicur l-a popularizat; în sfârșit, Lucrețiu i-a pus învățăturile în versuri. Poemul lui Lucrețiu a supraviețuit cumva, printr-un accident fericit. A-l reconstitui pe Democrit din polemica lui Aristotel și din poemul lui Lucrețiu nu-i o treabă simplă; e aproape ca și cum am fi puși să-l reconstituim pe Platon din argumentația lui Locke împotriva ideilor înnăscute și din versul lui Vaughan „Deunăzi noapte văzut-am veșnicia“. Cu toate acestea, se pot găsi destule elemente pentru a explica și descalifica vrăjmășia lui Platon.

Democrit (alături de Leucip) își datorează faima în principal întemeierii atomismului, pe care l-a susținut în ciuda obiecțiilor formulate de metafizicieni – obiecții ce au fost reiterate de către succesorii lor, până la Descartes și Leibniz inclusiv. Atomismul însă constituia doar o parte a filozofiei sale generale. El a fost un gânditor materialist, determinist, liber-cugetător și utilitarist, care repudia toate pasiunile violente și credea în evoluție, atât astronomică, cât și biologică.

Asemenea gânditorilor cu opinii similare din secolul al XVIII-lea, Democrit a fost un democrat înfocat. „Sărăcia, într-o orânduire democratică, este tot atât de preferabilă așa-zisei bunăstări dintr-un guvernământ tiranic pe cât este libertatea de preferat robiei“. A fost contemporanul lui Socrate și Protagoras și concetățean al celui din urmă; era în floarea vârstei în anii de început ai

Războiului Peloponeziac, dar e posibil să fi murit înainte de sfârșitul acestuia. În acel război s-a concentrat lupta purtată în tot cuprinsul lumii grecești între democrație și oligarhie. Sparta era de partea oligarhiei; la fel și familia și prietenii lui Platon, care au ajuns astfel în postura de quislingi. Se consideră că lipsa lor de lealitate a contribuit la înfrângerea Atenei. După această înfrângere, Platon s-a apucat să cânte osanale învingătorilor construind o utopie ale cărei ingrediente de căpetenie erau inspirate de constituția Spartei. A făcut-o însă cu atâta măiestrie artistică, încât spiritele liberale nu i-au sesizat niciodată tendințele reacționare înainte ca Lenin și Hitler să le fi furnizat o exegeză practică.¹

Faptul că Republica lui Platon a putut fi admirată, pe latura ei politică, de către oameni respectabili constituie poate cel mai uluitor exemplu de snobism literar din întreaga istorie. Să examinăm câteva idei din acest tratat totalitar. Principalul scop al educației, căruia i se subordonează toate celelalte, este cultivarea curajului războinic. În vederea acestui scop trebuie să existe o cenzură riguroasă a poveștilor spuse copiilor de vârstă fragedă de către mamele și doicile lor; Homer nu trebuie citit, deoarece acest versificator corupt îi pune pe eroi să se văicărească și pe zei să râdă; arta dramatică trebuie interzisă, deoarece aduce în scenă ticăloși și femei; din muzică trebuie îngăduite doar anumite genuri, cărorora le-ar corespunde în vremea noastră cântecele și marșurile patriotice. Cârmuirea se cuvine să se afle în mâinile unei minorități de oligarhi care trebuie să practice înșelătoria și minciuna – înșelătoria în tragerea la

1. În 1920 am asemuit statul sovietic cu Republica lui Platon, spre indignarea deopotrivă a comuniștilor și a platonicienilor.